

Printre feminisme

MIHAELA MUDURE

Associated Professor,
Ph.D., Faculty of Letters,
Babes-Bolyai University,
Cluj, Romania.
Author of the books:
Feminine (2001),
Katherine Mansfield.
Plucking the Nettle of
Impressions (2000),
Coveting Multiculturalism
(2000).

This conference follows the “traditional” poetics of many Romanian feminist discourses: warning, justification, and body proper. After introducing new proofs about the necessity of feminist discourse in present-day Romania, the conference deploys the body of the conference proper. The conference has two main sections, constructed symmetrically according to the distance/proximity principle, which argue for the specific position of Romanian feminism among contemporary feminisms.

Mulțumind organizatorilor acestei serii de conferințe pentru invitația adresată în prag de mărtisor, aș dori să încep prezentarea mea cu un avertisment și o justificare.

Avertismentul: nu voi încerca să argumentez de ce eu cred că e nevoie de un discurs feminist în România. La argumentul: acesta e un discurs care nu se referă la realitățile noastre unde femeile nu sunt obligate să poarte vâl, au drepturi politice, pot ocupa orice funcție în stat sau justiție, pot urma orice școală doresc, etc. s-ar putea răspunde printr-o altă conferință. Mă

KEY WORDS:

feminism, Romania, university, discrimination, women's studies, post-imperialism

mărginesc a spune că agenda feministă este dinamică.

Femeile din Europa cereau dreptul la educație și la reprezentare politică directă în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Atunci aceste cerințe care par astăzi extrem de normale, erau privite ca ceva excentric. Dacă mai e nevoie de feminism? Realitatea nemijlocită ne oferă răspunsul. Într-o societate în care femeile sunt încă vândute și cumpărate precum un obiect – ziarele sunt pline de astfel de relatări-, o societate în care violența în familie e un fenomen extrem de răspândit iar această violență este îndreptată mai ales contra femeilor și copiilor, discursul feminist e o necesitate.

Pentru că suntem într-o universitate aș supune examenului d-voastră și o altă situație. Dacă ne uităm la BCU în sala de lectură a studenților vom vedea că proporția este cam de: 55% studente și 45% studenți. În sala/sălile cititorilor profesioniști, acolo unde citesc cititorii de profesie, cercetătorii, cadrele didactice universitare, bărbații domină numeric. Care este explicația? Unde au dispărut studentele acelea din sălile pentru tineret? Unde sunt studentele acelea dornice de afirmare profesională? Cum - cred că suntem de acord - creativitatea, acea neliniște intelectuală pe care o numim inteligență nu se distribuie nici pe criterii de etnie, rasă, religie, sau clasă socială, înseamnă că

există niște mecanisme socio-culturale care duc la această situație. Discutând această realitate care sugerează existența unor mecanisme limitative pentru femeile intelectuale, lipsa de încurajare din partea societății pentru continuarea activității intelectuale dincolo de un anumit prag socotit acceptabil, deci discutând această situație cu un distins coleg, răspunsul lui a fost dezarmant: “Nu știu, nu m-am gândit niciodată la chestia asta.” Deci, exact la chestiuni de acest ... gen, pe care le considerăm normale, ne invită a medita feminismul. Să mai continui și să mă întreb de ce în toate marile biblioteci din România mâna de lucru predominantă sunt femeile, chiar și acolo unde e vorba de muncă fizică grea - și parcă noi, femeile suntem sau trebuie să fim gracile și firave – mă refer la căratul a sute de kg pe zi: cărți, ziare, reviste care trebuie să ajungă din depozite la cititori/cititoare sau invers. Deci mâna de lucru e predominant feminină, dar directorii marilor biblioteci sunt preponderent bărbați. Poate să mai scape câte o bibliotecă municipală, orașenească sau sătească, în nici un caz cele de depozitare a depozitelor legale, cele de cercetare. Discursul feminist sau de gen ar putea explica aceste realități și sugera niște soluții.

În cultura noastră care suferă de un anume analfabetism de gen (reiau expresia Mihaelei Miroiu din “Introducere” la recentul *Lexicon feminist*), o feministă își începe adesea conferința justificându-se că e căsătorită, că nu e frustrată în viața personală, că aderența ei la curentul cu pricina are cu totul și cu totul alte ... pricini. Aș remarca în treacăt că discursul misogin nu prea simte nevoia să se justifice.

Deci, voi urma și eu tipicul începând cu o justificare. Nu pot uita în această remarcabilă incintă că eu vin de partea cealaltă a râului, de dincolo de pod și arunc, cum spune Arthur Miller într-o celebră piesa a sa, *A view from the Bridge*, o vedere de pe pod. Vin deci dintr-o facultate dedicată aplecării asupra textului, asupra detaliului și care poate uneori, dacă o face prea scolastic, riscă să piardă din vedere întregul, totalul, generalul. Din acest punct de vedere, regret timpurile Facultății de Litere și Filosofie când astfel de primejdii erau ceva mai diminuate, cred eu. În consecință, și prezentarea mea din aceasta seară are două părți: – prima parte este concretă, legată de o experiență internațională printre feminisme, cealaltă în care mă încercă tentația generalizării, a sintezei analizez specificitatea feminismului românesc,

deci partea a doua este un soi de ... printre feminisme în România.

I. Mai dulce-mi pare calea acum la-ntors acasă!

Pentru orice român cu scaun la cap, categorie în care se va dovedi că autoarea acestor rânduri nu intră, o călătorie în STATE e un motiv de bucurie, chiar de ... extaz. Plecam AFARĂ pentru un simpozion menit a comemora două aniversări rotunde. The Southwest Institute for Research on Women (Institutul din Sud-Vest pentru cercetări privind femeile) sărbătorea douăzeci de ani. Programul acreditat să acorde diplome de master și de doctorat în “women’s studies” (“studii despre femei”) – aiurea acest lucru nu trezește nici zâmbete ironice, nici ridicări de sprincene ci este luat foarte în serios – deci programul de women’s studies de la University of Arizona din Tucson aniversa cincisprezece ani, o frumoasă adolescență.

Având în vedere că la Tucson, Arizona își desfășoară sau și-au desfășurat activitatea universitare cu state recunoscute în domeniul studiilor de gen și ale căror lucrări încep să pătrundă și în bibliotecile noastre, în programele noastre, precum: Monique Wittig, Dorothy

Dinnerstein sau Annette Kolodny, totul ar fi trebuit să fie numai garoafe și zile senine. Amabilitatea gazdelor, modul pragmatic... american în care ele, gazdele și-au adus aminte de cei aflați acum departe, dar care s-au aflat (Unde-s deșerturile de altădată? – Căci în Arizona, nu există zăpadă!) mai dăunăzi sub ocrotirea Almei Mater Arizonensis, toate ar fi trebuit să contribuie la o vizită doar zâmbete și amabilități, și melancolie.

Simpozionul *The Future of Women's Studies: Foundations, Interrogations, Politics* (Viitorul studiilor despre femei: întemeieri, întrebări, politici) s-a dovedit, însă, a fi în ciuda deschiderii internaționale afișate, o manifestare a narcisismului american pe cale de a-și exporta punctul de vedere cu orice preț. Probabil că primul șoc a fost și prima secțiune în care am avut ideea de a intra. După citirea unor lucrări bine fundamentate și informate, așa cum le fac de obicei universitarii americani, a urmat un strigăt disperat din partea uneia dintre participante: Ce faceți pentru a integra teoria marxistă în cursuri și seminarii? O anume defazare, un anume narcisism își arătau deja ...colții. Capacitatea americană de a folosi teoria marxistă strict ca o unealtă teoretică, capacitatea, nonșalanța de a neglija de dragul sau cu orgoliul discursului academic realitatea unui sistem care își clama până recent atât dependența de cât și ascendența în mai sus-numita teorie, nu părea să

creeze neliniști nici metafizice nici metodologice colegelor mele de peste Ocean. Rămâneam inevitabil conectată la contextul meu istorico-geografic.

Ședințele plenare, dezbaterile la care au participat și personalități cunoscute pentru studiile etnice sau de gen (Norma Alarcon, Chandra Talpade Mohanty, Bonnie Zimmermann sau Robyn Wiegman) au pus în evidență același spirit obligatoriu stângist. Feminismul capitalist este un non-sens, au clamat vorbitoarele cele mai vizibile. Nu s-a explicat dacă feminismul comunist este sau nu este un non-sens. Chestiunea a rămas să plutească doar suav în aer și în mintea mea crudă, probabil, și plină de întrebări est-europene. S-a tunat și s-a fulgerat în schimb contra capitalismului academic. Capitalismul academic este tendința tot mai agresivă, chiar și în economia biruitoare americană, de a transforma studentul în client și universitatea în furnizor de servicii intelectuale. Este ceea ce pe meleaguri mioritice înseamnă studentul cu taxă. Despre imposibilitatea unor structuri statale de aiurea de a susține instituțiile de educație, deci, despre imposibilitatea de a evita capitalismul academic, alternativa fiind neplata salariilor și punerea sub semnul întrebării a însăși instituțiilor respective nu s-a vorbit. Probabil că astfel de situații specifice vor fi fost și ele considerate prea locale.

Șefe de program sau de catedră au cerut vigilență sporită pentru că prea e interesată Banca Mondială de programe cu o componentă de gen. Nu cumva este aceasta ultima șmecherie a capitalismului atotbiruitor?! De la înălțimea staturii obeze a unei vorbitoare plătită la o foarte prestigioasă universitate americană într-o săptămână cu salariul meu pe un an școlar, astfel de angoase mi s-au părut indecente. La fel ca strigătele de Third World Women (femei din lumea a treia) ale unor doamne respectabile, cândva odraslele unor familii din lumea mai puțin favorizată a Americii, astăzi universitare de mare renume plătite cu sume respectabile pentru a-și juca în continuare rolul, și uitându-se foarte grijulii la ceas, nu știu prea bine de ce. Să nu-și depășească timpul sau să nu se obosească ele prea mult? E frumos că nu au uitat de unde au pornit, dar mai reprezintă ele, cu adevărat, un punct de vedere autentic al acelor medii? Sau, nu cumva, sunt ele un punct de vedere mercantilizat și transformat într-un produs comestibil și merit a evita strepezirea dinților sau ... conștiințelor din motive de angoase sociale, egalitariste?

De subtilitățile riscurilor instituționalizării programelor de *women's studies*, un alt loc comun al discuțiilor, plaiurile mioritice nu sunt lovite, cel puțin nu pentru moment. Aceasta pentru că instituționalizarea studiilor de gen este abia la început în România. Aceasta nu înseamnă

că astfel de discuții mi-au părut nerelevante. Din contră, îmi pare că beneficiind de experiența altora, am putea evita stadiul *women's studies* (studii privind femeile) pentru a trece direct la stadiul *gender studies* (studii de gen) care presupune studierea problemelor atât ale femeilor cât și ale bărbaților, unele neputând fi rezolvate, conceptualizate cu succes fără celălalte.

O privire indiscretă în secțiunea dedicată femeilor de culoare mă avertizează că: "White people are not admitted in this panel!" ("Albii nu sunt admiși în această secțiune!"). Cu optimism debordant, consider chestiunea o glumă studentească de prost gust și trec voioasă mai departe, adică în altă secțiune. Noroc că agapa universitară din seara cu pricina mă obligă să-mi revizuiesc punctul de vedere. O asistentă de culoare mă avertizează bosumflată că nimic nu s-a schimbat de douăzeci de ani. Adică?! Intelectualele albe folosesc textele scriitoarelor de culoare. Subscriind la "grozăvia" situației nu prea înțeleg de ce intelectualele de culoare nu pot folosi textele scriitoarelor albe. Prejudecățile, reținerile, ghetoul continuă susținut acum de partea cealaltă a aceleiași baricade de odinioară. Mai aflu în plus că: "This city is too white" ("Acest oraș e prea alb"). În fața nedumeririi mele că, la Tucson, nici băștinașii americani nici mexicanii nu prea dau albeață aspectului stradal,

mi se explică cum că era vorba strict despre cei de culoare ... neagră.

Dar slavă Domnului! simpozionul nu este doar un motiv de întristare. Chandra Talpade Mohanty dezvoltă noțiunea de “feminist literacy,” adică alfabetizarea feministă a femeilor, un fel de conștientizare și creare a capacităților de acțiune pentru păstrarea demnității și a respectului pentru propria persoană. Secțiunile “genul și handicapul” sau “femeile și filantropia” pun probleme deosebit de interesante. Este genul feminin un soi de handicap? Sunt femeile și bărbații suferind de o serie de handicapuri tratați diferențiat de societate? Există o tendință de a considera handicapul psihic la bărbați mai degrabă o problemă cauzată de societate decât de organicitatea ființei respective? Există o tendință de a considera handicapul psihic la femei mai degrabă o problemă cauzată de organicitatea ființei respective decât de societate? În sfârșit, femeile filantroape m-au liniștit privind succesul marxismului american. E posibil ca interesul agresiv al intelectualilor americani pentru marxism să fie urmarea marginalizării universității și a discursului academic în societatea de consum. Continuând tradiția unor doamne Vanderbilt, de exemplu, care au acordat sprijin material sufragetelor inclusiv prin donația unei case la New York - astăzi sediul NOW (National Organization of Women) - femeile cu stare din America de astăzi consideră

că trebuie să facă ceva practic pentru surorile lor mai puțin norocoase. Donațiile se fac conform unor planuri și evaluări minuțioase în care se are în vedere finalitatea socială. Criticile marxiste sunt ascultate cu atenție și integrate în planurile de restructurare până la limita maximă a suportabilității sistemului, dar cu convingerea fermă că doar o piață puternică poate asigura un standard de viață corespunzător, precum și baza economică a pluripartitismului, a democrației.

Am plecat înapoi spre bătrâna Europă convinsă (a câta oară?) că frustrările, probabil mai mult ca momentele de comunicare, impun necesitatea unui discurs feminist, cultural propriu zonei noastre post-comuniste. Pe de altă parte nu putem uita greutățile practice de a impune acest discurs în condițiile în care ne păstrăm într-o poziție de dependență atât economică, dar și informațională. Capacitatea noastră de a ne face auzită vocea depinde fatal de capacitatea altora de a ne da mijloacele materiale pentru a ne face vocea auzită la simpozioane sau congrese. Și dacă dialogul surzilor pare a domina această lume în care cu cât comunicăm mai mult, cu atât ne auzim mai puțin, înapoi acasă abia aștept să am răgazul și distanța în apropiere de a cugeta asupra feminismelor românești în concertul celor internaționale și în comparație cu ele.

II. Înapoi, acasă

Există un feminism românesc contemporan? Cu siguranță, da. El înseamnă atât un mare număr de organizații NGO-uri, cât și o elită a feminismului situată, normal, la nivelul unor institute de cercetare, universități. Aș spune chiar că există o anumită tentație a discursului de gen/a discursului feminist, tentație evidentă în numărul mai mare de lucrări dedicate femeilor în literatură, arte, cultură, în general. Că unele din aceste încercări nu se bazează pe o lectură teoretică adecvată, ca multe dintre ele se opresc doar la nivelul reprezentării femeilor, a numărului și importanței personajelor feminine este o cu totul altă chestiune. Aș adauga apoi existența acestui interes, nu doar în marile universități, la București, Cluj, Timișoara, centre, de obicei, amintite în literatura de specialitate, dar și la Iași (prin contribuția anglistei Odette Blumenfeld), la Brașov (prin activitatea Gabriellei Chefneux), sau în alte centre. Aș spune că există deja în feminismul românesc contemporan zone de umbră sau zone de vizibilitate maximă care nu sunt fără legătură cu factori subiectivi, ori cu problema accesului la resurse pentru documentare și cercetare.

Are feminismul românesc o istorie? Sau este el o creație strict anilor post-1990, ieșind el pur

și imaculat, precum Atena din creștetul lui Zeus, în lumea de după 22 Decembrie 1989, caracterizată prin libertate de mișcare, de documentare și de exprimare. Într-o mare măsură, aș spune că există tentația acestei imaculări a istoriei feminismului românesc prin obliterarea perioadei 1945-1989, fenomen complex și insuficient tratat încă. Problema istoricității discursului feminist este o chestiune vitală. Fără istorie nu există prestigiu, fără prestigiu legitimarea e și mai dificilă. Fără îndoială, feminismul românesc își poate asuma o serie de femei de seamă din trecutul românesc mai îndepărtat, figuri nobiliare, doamne și domnițe, Doamna Chiajna, Doamna Clara, mama lui Ștefan sau Mihai Viteazul, figuri de autoritate construite adesea negativ dacă au depășit prea mult un anumit grad de vizibilitate și autonomie politică fata de soții lor. *Nu sunt istoric, deci, nu mă întind mai mult pe acest teritoriu.*

În timpurile mai apropiate le avem pe Ana Ipătescu, Maria Rosetti, Maria Flechtenmacher, Sofia n. Cocea, căsătorită Chrisoscoleu, Constanța Dunca-Schiau, Dora d'Istria, Calypso Botez, Sofia Nădejde, Smara-Smaranda Gheorghiu, Adela Xenopol, Eugenia de Reuss-Ianculescu, Alexandrina Cantacuzino, Maria Băiulescu. În mare măsură, sunt necunoscute diligențele unor feministe sprijinite activ de Regina Maria pentru acordarea votului universal atât bărbaților cât și femeilor prin Constituția din

1923, cerință respinsă și considerată mult prea avansată pentru societatea românească. Nu sunt cunoscute eforturile depuse de o serie de organizații, sau personalități din prima jumătate a secolului al XX-lea pentru ca femeile să poată avea un cont la bancă în nume personal, să poată fi membre în consiliile de administrație ale unor întreprinderi, consorții industriale, să îmbrățișeze orice meserie doresc, dacă o doresc. De menționat, în acest sens Eugenia Botez care face o trecere în revistă a acestor eforturi.

Cu alte cuvinte, feministele de astăzi au o istorie pe care să se bazeze și care să le încurajeze, așa zice chiar. Că această istorie e în mare măsură necunoscută, că de multe ori aceste personalități au lucrat în izolare unele față de altele, că eforturile lor nu s-au constituit într-o tradiție coerentă în care o generație să preia și să continue eforturile celeilalte, că asistăm mai degrabă la eterne începuturi, este o altă chestiune care, de fapt, nu e proprie doar feminismului românesc, ci istoriei femeilor și istoriei emancipării femeii, în general. A se vedea în acest sens argumentele aduse de istoricii Gerda Lerner și Karen Offen.

În același timp, așa remarca faptul că majoritatea acestor personalități au lasat articole, uitate, cele mai multe dintre ele, în revistele timpului. Istoricul Ștefania Mihăilescu face acum operă de pionierat reeditându-le. Orientarea lor preponderentă a fost, într-un anumit sens,

decalată și istoric și geografic față de Europa Occidentală și chiar față de Statele Unite. În aceste țări, culturi avem femei scriitoare în secolul al XVIII-lea. În 1848 adunarea femeilor americane de la Seneca Falls adoptă ca document o rescriere a constituției americane din perspectivă feminină. În aceeași perioadă, Elizabeth Cady Stanton scrie o *Biblie pentru femei*. Toate aceste manifestări continuă ideile liberale ale iluminismului îmbogățindu-le, nuanțându-le cu o perspectivă de gen. Problematika acestor lucrări vizează cu prioritate argumentarea necesității accesului neîngrădit al femeii la educație și în viața politică, ceea ce este exact în spiritul celor două mari feministe ale secolului al XVIII-lea: Mary Wollstonecraft și Olympe de Gouges¹.

Cu excepția lui Calypso Botez, feministele române nu au reușit să depășească un anumit nivel pragmatic, o legare directă a articolelor, broșurilor lor de stringente realități. Singură Calypso Botez a încercat o sinteză a problematicii feminismului, o sistematizare a discursurilor feministe. Eforturile feministelor române de la sfârșitul secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea îmi amintesc - și o spun cu afectiune dar în spiritul adevărului - de ziaristele engleze din secolul al XXVIII-lea (Charlotte Lennox, Eliza Haywood, Lady Mary Wortley Montague, Mary de la Rivière Manley) care au scos, neobosite, reviste, care au fost apoi

interzise, apoi au scos alte reviste scriind articole și articolațe, broșuri și broșurele despre necesitatea educării femeilor și a participării lor la viața publică.

O altă chestiune care trebuie discutată este situarea feministelor românce față de discursul naționalist. Pentru feministe românce ale acestei perioade sororitatea cedează în fața intereselor naționale. Problema feminină nu poate fi rezolvată decât în cadrul națiunilor puternice.

Există apoi o anumită rețineră, jenă de a trata feminismul ori emanciparea femeii în perioada comunistă în România, situație explicabilă psihanalitic dar care nu e justificabilă din punct de vedere științific. Se știe doar ce problematică este, de exemplu, discutarea literaturii române în perioada respectivă. În orice caz, ocultarea acestei perioade sub eticheta “a fost dictatură și nu se poate vorbi de o emancipare reală a femeii” nu mi se pare o simplificare eficientă. Trebuie amintită politica de alfabetizare masivă de la începutul perioadei comuniste, politică de care au beneficiat, mai ales, femeile, căci în rândul lor analfabetismul era mult mai răspândit, apoi accesul larg al femeilor, mai ales, al celor sărace la educație. Politica de emancipare a femeilor, așa heuripistă cum a fost ea, a asigurat o vizibilitate politică nemaîntâlnită până atunci femeilor românce, chiar în condițiile în care puterea autentică era rezervată unui număr

limitat de persoane aflate la vârful ierarhiei politice. Pe de altă parte, după interzicerea avorturilor, femeia din România a fost supusă uneia dintre cele mai brutale, istoric vorbind, exproprieri. I s-a expropriat propriul ei trup, controlul asupra vieții intime de către stat prin nebunești politici pro-nataliste. Toate aceste lumini și umbre trebuie analizate cu discernământul și nuanțele cuvenite.

Arhivele ar trebui scotocite, istoriile personale (jurnale, memorii, interviuri, scrisori, etc.) ale unor femei care au fost figuri marcante ale mișcării comuniste, ale regimului comunist ar trebui scrutate cu atenție pentru a se putea vedea exact, și nu impresionist, care a fost raportul dintre feminism (emanciparea femeii) și ideologia comunistă. Figuri, precum Elena Filipescu-Filipovici, Ecaterina Arbore, Constanța Crăciun, cred că ar fi interesant de evaluat din acest punct de vedere. Ca să nu mai vorbim de analiza cazurilor Ana Pauker, Elena Ceaușescu, femei ajunse la cele mai înalte nivele ale puterii. Care a fost mecanismul promovării lor? Exemplul, influența, puterea soțului, partenerului, exclusiv? În ce măsură opoziția față de politica dictatorială pe care ele au reprezentat-o și servit-o s-a altoit, fericit, pe inconfortul de mult mai veche sorginte patriarhală în a vedea o femeie în fruntea statului? Una dintre ele era și evreică, deci, străină, pe deasupra. Iar cealaltă a fost suspectată

de origine țigănească, a se vedea presa de la începutul anului 1990.

Pe de altă parte, accesul larg la educație și știință al femeilor a permis, în perioada respectivă, afirmarea unor personalități de vârf, precum Ana Aslan sau Raluca Ripan (singura femeie rector, cred, din istoria învățământului superior românesc). Cred că evaluarea lor din punct de vedere feminist ar fi interesantă. Într-un interviu acordat Ecaterinei Oprescu, Ana Aslan mărturisește: “Dacă m-aș fi căsătorit, nu aș fi realizat atâtea” (34). S-au mărginit aceste femei ele la a fi niște fericite excepții sau au sprijinit și alte femei să accedă la același înalt nivel profesional? Cum au resimțit renunțarea la condiția maternității? Chestiunea este cu atât mai actuală cu cât nici astăzi nu aș zice ca prea multe femei “mobilează” fotoliile Academiei Române, nici prea multe nu sunt membre în forurile de evaluare academică, acreditare a titlurilor și diplomelor.

A mai existat apoi și un feminism neînregimentat politic în România comunistă, pe nedrept de puțin amintit azi. Mă refer la figura de mare rafinament intelectual a Ecaterinei Oproiu, traducătoare de literatură feministă franceză, autoarea unei cărți de interviuri cu femeile, adevărată panoramă netrunchiată a condiției feminine în anii 1970 și autoarea unei superbe cărți a fetelor, contribuție românească la

o problematică încă puțin cercetată: *girlhood* (condiția fetelor).

Fără îndoială, libertatea de exprimare și documentare de după 1990 a influențat discursul feminist românesc, așa cum l-a influențat și pe cel din țările foste comuniste, în general. Printre puținele încercări de evaluare a feminismului est-european se numără articolul Dașei Duhacek din *A Companion to Feminist Philosophy* a cărei concluzie este: “If this overview is more inclined to open up problems, it is because it portrays the picture, or an incomplete mosaic, of Eastern feminist philosophy. Every aspect of the very existence of this philosophy and its existence is a process, an unfolding which is central not only to itself but to feminist philosophy as a whole. Given that philosophy is at its best where it provokes and disturbs rather than settles, I consider the question to be more important than the answers” (p. 135).

Cu alte cuvinte, filosofia feministă est-europeană mai degrabă pune întrebări decât reușește să le dea un răspuns.

Discursul feminist românesc la rândul său mai degrabă încearcă să recupereze un deficit al cunoașterii condiției reale a femeii. Se fac studii extrem de solide în acest sens (Otilia Dragomir, Laura Grünberg, Adriana Băban, sau Enikő Magyar-Vincze). În mult mai mică măsură reușește feminismul românesc și est-european să

și fundamenteze niste instrumente teoretice (noțiuni, eventual metode) pentru înțelegerea fie a condiției femeii în general sau, pentru înțelegerea realităților de gen din zona post-comunistă. Nimic similar cu noțiunile impuse deja de exponente ale altor feminisme poziționate și ele diferit față de feminismul occidental. Mă gândesc la noțiunea de *womanist* dezvoltată de Alice Walker, la teoria subalternului dezvoltată de Gyatri Spivak, la privirea critică asupra esențialismului feminismului occidental aruncată de Chandra Talpade Mohanty în *Under Western Eyes*, sau de Chela Sandoval².

Aproape nimic din aceasta bogăție - și de ce să nu o spunem - rafinament teoretic și metodologic în feminismul est-european. Printre foarte puținele excepții se numără Mihaela Miroiu cu noțiunea ei de convenabilitate³, sârboaică Marina Blagoevici cu notiunea de *petty matriarchy* (mărunta matriarhie)⁴, sau sârboaică Branka Arsic care încearcă să citească trupul feminin ca o bibliotecă, într-un discurs post-modern extrem de rafinat în romanul ei *Dictionary* apărut în 1995. "Library is the scene of history. Library is, like the female body, a stage on which wars, victories and losses, loves, betrayals and deaths simultaneously take place. Library is like a female body, a stage on which all the languages are spoken and all the writing are written at the same time. Library is like the female body,

a stage of eternally unsatisfied desires and irretrievably lost chances" (apud Jaggar și Young, p. 135).

Cred că maturizarea teoretică a feminismului est-european ar necesita urmărirea traseului feminismelor marginale de tipul *Black feminism*, *post-colonial feminism*. Apartenența noastră la Europa nu impietează asupra unor astfel de strategii. Europa nu este ceva monolitic și identic de la Atlantic spre Est. Istoric și cultural există o serie de puncte comune între post-colonialitate și Europa de Est. Aș sugera înlocuirea termenului *colonial* cu cel *imperial* (respectiv, înlocuirea termenului de *post-colonialitate* cu cel de *post-imperialitate*), pentru cei care obiectează că noi nu am fost în situația unei colonii politice. Din contră, starea de *post-imperialitate* a mai existat în istoria noastră, ea nu e de actualitate doar în raport cu nu destul de recentul defunct, din punct de vedere istoric, imperiul Sovietic. Aș caracteriza această condiție prin dependența față de un centru, prin tensiunea dintre centru și periferie ca sursă de complexe de inferioritate sau de energie, prin obsesia rămîinerii în urmă, prin imitația centrului și rezultatul ei hibridizarea (c.f. Homi Bhabha), sau modelele de substituție (c.f. Virgil Nemoianu)⁵, modernizarea incompletă, zbatere între atracții europene integratoare, simultaneiste și mișcări protecționiste de salvare a specificului național, ambiguitatea culturală⁶,

incompleta orientalizare, ignorarea vecinilor sub raport cultural, ignorarea limbilor vorbite în zonă, precum și a culturilor respective în favoarea modelelor venite din centrele de prestigiu ale Europei Occidentale.

Cred că aceste realități nu pot fi neglijate de discursul feminist.

Îmi pare deci feminismul românesc trebuie, totuși, să abordeze propria sa problematică ținând cont de contextul nostru cultural specific.

1) Feminismul este un discurs importat, dar necesar, care trebuie să își adapteze tonul și stilul realităților noastre. Aș face o paralela cu bonjuriștii secolului al XIX-lea. Feministele românce sunt generația lui *how-do-you-do*, toate familiarizându-se cu discursul feminist în urma unor stagii în SUA. Progresele de după 1990 – creșterea treptată a numărului femeilor din guvern, acceptarea femeilor în armată după 1990 ca militari de carieră, schimbarea legislației prin recunoașterea existenței unor infracțiuni de gen: hărțuirea sexuală, violul domestic, violența domestică, scoaterea homosexualității din codul penal – toate au venit ca urmare a unor influențe externe;

2) situarea discursului și a problematicii feministe în contextul comunist și post-comunist, imposibil de eludat. Discursul egalitarist comunist a dus la supralicitarea diferențelor, ceea ce poate justifica inegalitatea dintre sexe. *A propos* de aceasta se cuvine luată

în considerare construcția diferită a spațiului public și privat față de Europa Occidentală. La noi, spațiul privat a fost un spațiu de refugiu față de patriarhul suprem, statul comunist, dar în interiorul lui s-a păstrat ierarhia bărbat – femeie.

3) importanța influenței religioase, mai ales în mediul rural unde nu există practic altă ofertă culturală decât cea a televizorului. Singura încercare serioasă de a stabili un dialog între biserică și feminism este lucrarea Ancăi Manolache – *Femeile în Biserica lui Cristos*;

4) importanța mediului rural – 55 % din populația României trăiește la sat, mediu în care tradițiile patriarhale sunt extrem de puternice și în care se consideră că este normal ca femeia să sufere mai mult decât bărbatul și în care noțiunea de violență domestică începe doar de la o bătaie zdravană și repetată;

5) feminismul românesc și est-european trebuie să abordeze și problemele unor grupuri de femei minoritare delimitând centrul de margine în interiorul societății românești, dezbătând relația dintre feminism și naționalism:

- condiția femeilor imigrante în cadrul noilor minorități etnice (arabi, chinezi, etc.) rezultat al globalizării;

- condiția femeilor rome. De menționat că nu avem în discursul teoretic românesc un discurs teoretic despre rasă, dar cred că avem o problemă rasială care seamănă mult cu cea a negrilor din SUA;

6) abordarea spațiilor și discursurilor misogine din cultura românească asupra cărora păstrăm o tăcere respectuoasă. Un “bun” exemplu în acest sens este Cioran, pentru care femeia este mundanul, materialul de care bărbatul filozof are nevoie pentru amuzament și descărcare. În acest context e necesară și cunoașterea momentelor de dialog, de răspuns, *talking back* ale feministelor românce la misoginismul filozofic sau cultural. Un exemplu interesant în acest sens este articolul Sofiei Nădejde apărut în *Contemporanul* în 1888: “Răspuns d-lui Maiorescu în chestia creierului la femei”. Marele critic considera că doar la popoarele “primitive” creierul este egal la femei și la bărbați. Pe măsură ce popoarele se civilizează creierul la bărbați se mărește căci ei singuri trebuie să facă față provocărilor civilizației. Tot în acest context e interesant de semnalat timiditatea femeilor care practică exercițiul critic. De exemplu, în cartea sa dedicată prozatoarelor românce Liana Cozea se scuză că trebuie să polemizeze cu divinul critic. Despre ce este vorba? După omiterea celei mai talentate scriitoare din secolul al XIX-lea, ne referim la Iulia Hasdeu, în timp ce alte amatoare grațioase precum Matilda Cugler Poni sunt bine merci prezente și chiar complimentate (nu excesiv, însă), criticul este iritat de-a binelea când trebuie să scrie despre scriitoare de mare talent, precum Hortensia Papadat-Bengescu sau

Henriette Yvonne Stahl. Ne mărginim a da două citate relevante: “Literatura sa [a Hortensei Papadat-Bengescu], chiar aceasta din urmă, pretinsă obiectivă, e o literatură fundamental feminină, fără nici o scăpare din din cercul închis al condiției sexuale, lipsită întâi de toate de interes pentru ideile generale, pentru finalitățile îndepărtate ale universului, pentru simboluri și pentru problema morții cosmice” (738). Sau: “Literatura Henriettei Stahl este feminină întrucât se sprijină în mod discret pe problema fericirii femeii” (742). Dacă și *Madame Bovary* sau *Anna Karenina* sunt sau nu curat romane feminine, nu știm pentru că marele nu își extinde demonstrația, dar nici Liana Cozea nu îndrăznește a pune punctul pe i. Nu este vorba aici, în opinia noastră, de o diminuare a lui Călinescu, ci de o mai justă situare și înțelegere a sa și de recunoașterea spațiilor misogine din literatura și cultura română.

*

În consecință, cred că este cazul și momentul ca feminismul românesc contemporan să își găsească propria sa “voce” conceptuală teoretică, pentru a fi cât mai convingător și pentru a permite femeilor din România să se regăsească în el. Cred că suntem în momentul când ar trebui adoptată o strategie de tipul: *This bridge Called My Back*⁷ sau *Sister Outsider*⁸. Aceste titluri oximoronice indică atât conștiința unei mișcări internaționale feministe, mișcări internaționale

de femei, cât și necesitatea găsirii aceluși timbru unic și specific, a acelor unelte teoretice specifice realităților noastre. Acesta cred că este drumul de urmat pentru feminismul românesc la ora actuală.

Referințe:

Călinescu, George. *Istoria literaturii române de la origine până în prezent*. București: Minerva, 1985.

Cozea, Liana. *Prozatoare ale literaturii române*. Oradea: Biblioteca revistei "Familia", 1994.

Jaggar, Alison M. și Iris Marion Young (ed.). *A Companion to Feminist Philosophy*. Malden: Blackwell, 1998.

Miroiu, Mihaela. *Convenio: despre natură, femei și morală*. Iași: Polirom, 2002.

Oproiu, Ecaterina. *3x8 plus infinitul*. București: Eminescu, 1975.

Note

¹ Wollstonecraft cu *Vindication of the Rights of Woman* iar Olympe de Gouges - nemeritat de puțin cunoscută, revoluționara girondină care a redactat *Les Droits de la femme et de la citoyenne* și care este

ghilotinată pentru a fi sfidat ordinul autorităților Terorii de a închide cluburile de discuții pentru femei organizate de ea.

² Chela Sandoval dezvoltă notiunea de "US Third World Feminism", un feminism care se opune feminismul alb, al clasei de mijloc din SUA. După Sandoval, femeile de culoare există în spațiile interstițiale dintre categoriile legitimate prin ordinea socială. Ea consideră că există un feminism hegemonic și o conștiință diferențială (*differential consciousness*) care e rezultatul unor alte situații, e o variabilă rezultat al unor crize, intersecții, întâlniri, intensități diferite și care permite existența unor identități fluide în cadrul feminismului.

³ Prin convenabilitate se încearcă depășirea opoziției tradiționale dintre etica grijii și etica dreptății.

⁴ Mărunta matriarhie (influența femeii în familie) este recompensa gratificării prin sacrificiu sau a gratificării întârziate oferită femeilor de construcțiile tradiționale familiale.

⁵ Renașterea, barocul, iluminismul, romantismul, modernismul, etc. au avut toate aspecte de hibriditate în această zonă.

⁶ Nu sunt nici colonii propriu-zise, dar nu sunt nici culturi hegemonice cu care sunt asimilate din exterior ca Europa, fiind la est de unii și la vest de alții.

⁷ După titlul cărții manifest a lui Cherrie Moraga și Gloria Anzaldua, feministe mexicane-americane.

⁸ După titlul cărții de eseuri a lui Audre Lorde.